

-
64. Попов О. Хлібна торгівля України. Передвоєнна криза українського експорту. – Харків, 1927.
65. Приймак О.М. Столипінська аграрна реформа на Півдні України (1906-1917 рр.): Дис... канд. істор. наук. – Запоріжжя, 2002.
66. Прийменко А.И. Борьба рабочих горнопромышленного Юга России за культурно-просветительные организации в 1907–1910 гг. // Вопросы истории СССР. – Харьков, 1986. – Вып. 31.
67. Рашин А.Г. Формирование рабочего класса России. – М., 1958.
68. Розет Г.И. Очерки здравоохранения в Донбассе (1871–1964): В 4 т. – Донецк, 1966. – Т. 1.
69. Рудницький С. Огляд національної території України // Чому ми хочемо самостійної України. – Львів, 1994.
70. Садовський В. Нарис економічної географії України. – К., 1919.
71. Слабченко Є. Матеріали до економічно-соціальної історії України XIX століття. – ДВУ, 1927. – Т. II.
72. Смутко П. З біжучих вражень // Рада. – 1912. – 16 лютого.
73. Субтельний О. Україна. Історія. – К., 1994.
74. Теличук П.П. Економічні основи аграрної революції на Україні. – К., 1973.
75. Христюк П. 1905 рік на Україні. – Харків, 1925.
76. Цукерник А.Л. Синдикат “Продамет”. – М., 1959.
77. Щеголев С. Украинское движение, как современный этап южнорусского сепаратизма. – К., 1912.
78. Шелохаев В.В. Численность и состав кадетской партии // Политические партии России в период революции 1905-1907 гг.: Количественный анализ. Сборник статей. – М., 1987.
79. Шпорлюк Р. Українське національне відродження в контексті європейської історії кінця XVIII–початку XIX століть // Україна. Наука і культура. – К., 1991. – Вип. 25.
80. Штерн С. Десятилетие К.Д. партии в Одессе. – Одесса, 1915.
81. Herlihy P. Odessa: A History, 1794–1914. – Cambridge, Mass., 1986.
82. Mc. Kay J.P. Pioneers for Profit. Foreign Entrepreneurs and Russian Industrialisation. 1885–1913. – Chicago, London, 1970.
83. Charere W. Workers, Strikes and Pogroms. The Donbass –Dnepr bend in late imperial Russia, 1890–1905. – Princeton, 1992;
84. Friedgut T.H. Jusovka and Revolution // Politics and Revolutions in Russia’s Donbass, 1869–1924. – Vol. II. – Princeton, New Jersey, 1994.
85. Дніпрові хвилі (Катеринослав).
86. Народное дело (Одеса).
87. Южный кооператор. Двухнедельный журнал (Одеса).
88. Южные записки (Катеринослав).

SUMMARY

The south of Ukraine is examined as a separate historical region. The features (peculiarities) of its formation as a specific part of the Ukrainian ethnic territory are pointed. The features of capitalist modernization of the region, its transformation to the fuel-metallurgical centre of empire, territory of the advanced agriculture are analysed. The author deals also with the interethnic relations, social-political processes in the South in the late 19th – early 20th century.

В.Ю. Ганкевич

ПЕРШИЙ УСТАНОВЧИЙ З’ЇЗД ВСЕРОСІЙСЬКОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ “ІТТІФАК ЕЛЬ МУСЛІМІН”

Політичні організації сучасності часто апелюють до досягнень суспільної думки минулого. Нерідко вони проголошують себе спадкоємцями тих чи інших популярних в

минулому союзів, спілок, громад, партій тощо. В повній мірі це стосується організацій, які були створені за національним принципом.

Як відомо, багато національних суспільно-політичних рухів Російської імперії оформились в більш-менш чіткі організаційні структури тільки на початку XX ст. На цей період припадає й створення всеросійської суспільно-політичної організації тюрко-мусульманських народів країни. Вона стала відомою під назвою “Іттіфак ель муслімін”. Організація проіснувала недовго. Але вона дала відчутний поштовх, який дозволив цілій низці національних суспільних рухів багатьох тюркських народів Росії консолідуватися та створити власні політичні структури. Саме за функціонування цієї організації почав з’являтися досвід громадської роботи, політичної боротьби, концентрації суспільної думки. Саме тому вважаємо за необхідне проаналізувати події майже вікової давності, висвітлити ту без сумніву прогресивну роль кримськотатарських громадських діячів, які помітно впливали на розвиток політичних процесів серед тюрко-мусульман Російської імперії початку XX ст.

У різні історичні періоди ця авторитетна організація ліберального спрямування отримувала неоднозначну оцінку. За царату до неї ставилися з підозрою. Це пояснювалось насамперед тим, що державці традиційно не довіряли будь-яким політичним рухам, а особливо мусульманським. Зокрема, коли вони засновувались на ісламських та тюркських гаслах і засадах. З іншого боку, дослідники радянської доби таврували діяльність “Іттіфак ель муслімін” з класових позицій, звинувачуючи цей рух у реакційності, контрреволюційності, клерикалізмі, буржуазному націоналізмі, панісламізмі і пантюркізмі [13, с.154; 2, с.92; 3, с.141; 4, с.75-76]. Крім того, їх дратували ліберальні іттіфаківські ідеї “класового миру” та “мусульманського братерства”, їх орієнтація на запеклих політичних противників більшовизму – конституційних демократів [3, с.141].

Сучасні дослідники менш заангажовані й визнають, що татарський лібералізм стояв на конституційно-демократичній платформі та в цілому був явищем прогресивним [15, с.77]. На їх думку, він увібрав у себе “кращі традиції загальнодемократичних цінностей гуманізму, просвітництва та лібералізму” [14, с.72].

Цей рух цікавий в тому сенсі, що біля його витоків стояли громадські діячі з числа кримських татар. Крім того, саме цей рух помітно корегував політичні уподобання кримських мусульман під час революційних подій 1905–1907 років. Багато ідейних положень “Іттіфак ель муслімін” було розроблено та запропоновано саме кримськотатарськими мислителями. Не випадково, що одна з найпотужніших регіональних організацій була сформована саме в Таврійській губернії.

Навесні 1905 р. в Санкт-Петербурзі зібралися делегації повноважних представників ряду тюркських народів. Туди, зокрема, прибули й кримські татари. Всі ці делегації намагались отримати загальну аудієнцію у імператора Миколи II та подати йому свою звідну петицію. В цьому документі вони хотіли звернути увагу монарха на основні проблеми, якими переймалися мусульмани країни. З певних причин це їм не вдалося. Однак, скажімо, кримські мусульмани добились прийому в основних силових міністрів Росії, керівників спеціальних комітетів і навіть у голови комітету міністрів графа С.Ю.Вітте [5, с.26-27].

Одним з найважливіших спільних рішень тюрко-мусульманських делегацій стала пропозиція зібратися для обговорення політичної ситуації, яка склалась у країні, розробки плану спільних дій та створення тюрко-мусульманської організації. Усіх задовольняв популярний серед мусульманських фабрикантів, промисловців та комерсантів Всеросійський Нижньогородський ярмарок, який традиційно проводився на Макаріївські свята у середині серпня.

Відразу ж після повернення із Санкт-Петербурга кримськотатарські делегати взяли за створення мусульманської громадсько-політичної організації. Найбільш активними серед них були Ісмаїл Гаспринський, Мустафа Давидович та Ісмаїл Муфтізаде. У Криму вони доповіли, що “поляки, фінляндці, кавказці та казанські татари вимагають для себе автономії” [8, с.164]. Тому кримські татари не повинні сидіти склавши руки. Однак доповідачами визнавалось небезпечним вимагати автономії, тому

що народ погано підготовлений до подібної акції. Для більш успішного просування справи цим шляхом треба було не тільки “виховати народ, підрастаюче покоління”, а й “об’єднатися з російськими революціонерами” [8, с.164]. В цьому напрямку вирішальну роль мав відігравати умовний всеросійський мусульманський союз тюркських народів.

Найбільш активні та відомі громадські діячі з кримських татар вирішили взяти участь в акції створення такої організації. Кримськотатарська делегація вчасно прибула до Нижнього Новгорода та включилася в активну роботу з упорядкування необхідних документів. (Взагалі до Нижнього Новгорода прибуло, за різними даними, від 500 до 2000 делегатів з різних куточків імперії [11, с.87; 8]).

У результаті підготовки першої організаційної наради в Нижньому Новгороді був затверджений спеціальний досить поміркований ліберальний порядок денний. Він складався з чотирьох пунктів і пропонував до розгляду: по-перше, питання організації та завдань майбутньої політичної організації; по-друге, дії та шляхи щодо підвищення народної освіти та культури серед тюрко-мусульман країни; по-третє, обговорити та укласти доповідну записку уряду про правові, духовні та економічні проблеми російських мусульман, нарешті, по-четверте, про представництво мусульман у Державній думі й про сприяння комісії графа Ігнат’єва, про віротерпимість, зрозуміло, в тому, що безпосередньо торкалось би мусульманського населення імперії [12].

Відомий мільйонер Явушев дав у готелі “Германія” грандіозний бенкет, на який були запрошені деякі найбільш відомі та авторитетні делегати з числа національних промисловців, торговців та інтелігенції. Там було вирішено звернутися до місцевого генерал-губернатора, генерал-лейтенанта Унтербергера з проханням про дозвіл на проведення мусульманського форуму.

Невдовзі організатори з’їзду усно та в письмовій формі звернулись до цього високого чиновника з проханням офіційно дозволити їм зібратися та обговорити нагальні проблеми, які в цілому були відображені в порядку денному. Налякані розмахом революційного руху в країні, центральний уряд та регіональні адміністрації й чути не хотіли про якісь там з’їзди, а тим більше про зібрання мусульман. До того ж їх зібралося більше, ніж було заплановано організаторами. Про це свідчить той факт, що вже 14 серпня Унтербергер телеграфом зв’язався з керівництвом МВС і доповів про те, що прохання присяжного повіреного округу Казанської судової палати А.А.Ахтямова про дозвіл на проведення з’їзду мусульман він відхилив. МВС повністю схвалило ці дії генерал-губернатора. Стривожило високого чиновника МВС й те, “що окрім татар, які торгували на ярмарку, в нараді візьмуть участь деякі найбільш видатні серед татар літератори та вчені”, які прибули виключно з цією метою до Нижнього Новгорода [1, с.218]. Упродовж бесіди з А.А.Ахтямовим та делегатами, які його супроводжували, генерал-губернатор заявив, що питання про дозвіл запланованого з’їзду, який мав би набути статусу всеросійського, перебуває поза межами його компетенції. Це обумовлювалося й іншими обставинами: революційними виступами. Навіть у випадку виконання всіх застережних правил запланований з’їзд міг збудити заворушення серед мусульманського населення. Генерал-губернатор заявив, що ті татари, які “випадково приїхали на ярмарок”, не можуть бути визнані повноважними захисниками інтересів всього тюрко-мусульманського населення імперії. Тим більше, що йому вже стали відомі суперечності, які виникли серед окремих груп делегатів. Ці та інші факти дали формальний привід стверджувати, що прохачів підтримують далеко не всі мусульмани країни. Генерал-губернатор дуже не хотів, аби подібний форум у такий скрутний та політично напружений час відбувся у ввіреному йому краї.

Але й за таких умов він вирішив не загострювати конфліктну ситуацію. Відмовив максимально тактовно, з висловлюванням своєї повної довіри до серйозності та законопослуху делегатів, завіри їх у повазі прав та свобод мусульман. Генерал-губернатор був упевнений, що умовив і навіть налякав мусульманських делегатів.

Невдоволені й розчаровані відмовою Унтербергера мусульмани, розбившись на групи, розійшлися ярмарковими місцями “Макаріївського торжища”, в магазини, ресторани та готелі. В цей же час була зроблена невдала спроба зібратися в одному з нижньогородських готелів, де частина делегатів обговорила ряд питань порядку денного

з'їзду. Дехто з мусульман пропонував звернутися до уряду з протестом, однак найбільш стримані запропонували відмовитись від такої пропозиції й вирішили піти на хитрість.

Заспокоєний генерал-губернатор тільки вже після фактично проведеного з'їзду, 26 серпня, подав до МВС детальну доповідь про свої дії стосовно попередження зібрання мусульман. І тільки наприкінці серпня – на початку вересня генералу Унтербергеру стало відомо про те, що цей з'їзд таки відбувся.

Об 11 ранку 15 серпня 1905 р. група обраних делегатами мусульман найняла пароплав “Густав Струве” і вийшла на ньому на “прогулянку” Окою за межі цієї губернії. Загальна чисельність учасників “меджлісу на воді”, за різними даними, коливалась від 120 до 300 осіб. Серед присутніх на кораблі мусульман була помітною група кримськотатарських громадських діячів на чолі з І.Гаспринським. Поміркована група мусульманських громадських діячів, яка сформувалася в процесі попередніх нарад, вирішила дистанціюватися від групи радикально налаштованої молоді. Попередивши своїх прибічників, вони вийшли пароплавом на півгодини раніше оголошеного часу. Але невдовзі “група молодих шакірдів” (учнів медресе) наздогнала цей пароплав на фінському катері. Їх змушені були допустити на зібрання, й молодь піднялася на борт “Густава Струве”. Дозвіл бути присутніми на засіданнях цього “меджлісу” вони отримали за умови, “що не буде ніяких скандалів, і пристойності будуть дотримані сповна” [7, с.146].

Задля справедливості треба зазначити, що саме серед “запрошених” поміркованих мусульман знайшлися такі, які злякалися порушити заборону генерал-губернатора навіть у такий більш-менш м'який спосіб. Якийсь Сулейман Аїтов просив не розраховувати на нього. Він відверто казав: “Я боюся. Вибачте мені... Я зроблю внесок у 25 карбованців на витрати й підку” [7, с.149]. Інші, без сумніву, знаючи, що пароплав вийде раніше здогадалися “спізнитися”. Безпосередньо на палубі судна відбулася нарада, яка увійшла в історію під назвою “мустабар меджлісі” (“рада на воді”). Вона була визнана першим установчим з'їздом організації “Іттіфак ель муслімін”, або “Русія мусульманларнен іттіфаке” (“Союз мусульман”, або “Союз російських мусульман”). Головою зібрання було обрано відомого громадського діяча кримських татар, редактора-видавця єдиної на той час тюркомовної газети “Терджиман” І.Гаспринського. За його словами, він у жодному разі не обмежував роботу меджлісу, а тільки координував його хід та перебіг, “даючи повний простір народній думці та серцю” [10]. Пізніше поліцією були відзначені серед найбільш помітних лідерів мусульман, які були присутніми на пароплаві, Алі Топчибашев, Решит Ібрагімов та вже відомий Абулмугут Ахтямов. Крім них, достеменно відомо, що активну участь в роботі з'їзду брали Юсуф Акчурін, Муса Бігієв та лідери “танівців” (делегати лівого спрямування) Гаяз Ісхаков та Фуад Туктаров.

Дебати тривали близько шести годин. Духівництво, правники та інші учасники з'їзду намагались виробити єдину думку та погляд на подальші перспективи розвитку національно-релігійного та культурно-просвітницького руху тюркських народів. Було визнано за необхідне створити спеціальну політичну організацію російських тюркомусульман для практичного вирішення їх нагальних проблем.

Результатом бурхливих обговорень була резолюція з'їзду, який був визнаний установчим. У варіанті І. Гаспринського, опублікованому на шпальтах газети “Терджиман”, документ мав чотири пункти. Там, зокрема, рекомендувалося: по-перше, у всіх питаннях державної політики орієнтуватися на російських конституційних демократів, яких мусульмани визнавали як “найкращу прогресивну частину російських громадян”; по-друге, опікуватись культурним розвитком тюркських народів для їх піднесення на більш високий щабель сучасного суспільного розвитку. Подібні заходи не повинні були виходити за межі існуючих в державі законів та, зрозуміло, мали відповідати нормам шаріата. Серед цих заходів особливу увагу учасники з'їзду зосередили на питаннях реформування регіональних мусульманських духовних

правлінь, покращення шкільної справи, підтримки вже існуючих та відкриття нових навчальних закладів, створення громади сприяння учнівській молоді, відкриття національних бібліотек та читалень, видавництва й розповсюдження книг та газет тюркськими мовами. По-третє, мусульмани намагались поширити серед тюрко-татар, насамперед друком, та роз'яснити значення імператорського маніфесту від 6 серпня, в якому декларувався намір скликати Державну думу. Роз'яснення торкалися, насамперед, питань компетенції цього органу державної влади, а головне, обрання членів до її складу. По-четверте, визнавалось за необхідне навести належний порядок у питанні збереження громадських ґрунтів мусульман і вакуфних маєтностей (тобто заповіданих мусульманами грошових коштів та нерухомого майна, які йшли на розбудову мечетей та на розвиток системи конфесійної освіти).

Варіант резолюції з'їзду, отриманий поліцією агентурним способом, був дещо відмінним від того, який був опублікований І.Гаспринським. Цього разу він складався з п'яти пунктів. По-перше, російські мусульмани мали солідаризуватися у всіх питаннях політичного, культурного та іншого характеру, насамперед тих, які можуть з плином часу виникнути у зв'язку з ситуацією, яка в країні змінювалась дуже динамічно.

Заради виконання цих питань інтелігентні та освічені мусульмани підтримували “передових російських людей”. По-друге, вони мали брати активну участь у запровадженні порядку, за якого закони укладалися б за безпосереднього впливу обраних представників народу. По-третє, беручи до уваги, що для досягнення цих побажань необхідно було зрівняти у правах мусульман з росіянами, делегати пропонували всіма легальними способами докласти зусиль до того, аби були скасовані дискримінаційні норми стосовно мусульман в політичних та релігійних питаннях, що на тоді існували в законодавчій базі Російської імперії. По-четверте, для владнання власних справ мусульмани мали пристосовуватися до політичного стану, який стрімко змінювався. Крім цього, визнавалось за необхідне в усіх губерніях, де мешкали мусульмани, налагодити пропаганду через пресу та відкрити низку нових навчальних закладів. Це мало б надати простим тюрко-мусульманам хоча б основні поняття про сучасне суспільно-політичне становище в Російській імперії. І, нарешті, по-п'яте, делегати домовились скликати регіональні зібрання мусульман, покликані роз'яснити рішення, затверджені на з'їзді. Вони мали бути, як і суто з'їзди цієї організації, періодичними [1, с.221].

Ця редакція резолюції була оприлюднена М.Бігієвим, Г.Ібрагімовим та іншими. Тексти іноді суттєво різнилися. Деякі дослідники, як, наприклад, Д.Кузнецов, схильні бачити в цих розбіжностях вади перекладів з тюркських чи з арабської мови [1, с.220, прим. 2.].

Позитивним явищем став той факт, що в суспільно-політичному житті мусульмани різних конфесійних напрямків та мазхабів об'єдналися, “передавши забуттю сумні традиції, які колись їх відчувували” [9; 11, с.87].

Пізніше, коли поліцією був допитаний помічник командира пароплава “Густав Струве”, останній розказав про низку подробиць, які висвітлювали події, що відбувались того дня на судні. За його словами, мусульмани тримали себе весь час дуже пристойно й спокійно. До того ж загального зібрання їх у кают-компанії не спостерігалось, а пасажери розміщувались на палубі й у каютах тощо. Тому для стороннього ока поїздка мала вигляд веселої мандрівки [1, с.219].

Протягом роботи з'їзду було зроблене групове фото учасників. Вони розмістилися на палубі пароплава на фоні капітанської рубки.

Пароплав прибув до Нижньогородського порту близько 11-ї ночі. При наближенні до берега у багатьох з'явилося відчуття остраху. Багато з них підозрювали, що в місті їх вже чекала поліція.

Постало питання про збереження протоколів та інших документів з'їзду. Навіть І.Гаспринський в досить різкій формі відмовився їх винести з пароплава і запропонував викинути їх за борт. Папери переходили з рук в руки, поки їх не взяв на свій страх та ризик Р.Ібрагімов, який з часом, за визначенням сучасників, став “візовим дзвоном” татарського національного руху.

Нижньогородська поліція була впевнена в законопослуху мусульман і нічого не підозрювала. Тому делегати змогли спокійно зійти на берег. Від сплати коштів за оренду пароплава був звільнений І.Гаспринський, якого визнали “дідусям нації”. Окрім нього, це почесне визнання отримали А.Ахтямов як відомий громадський діяч та близько двадцяти шакірдів, які були неспроможні сплатити свою частку витрат.

Через добу, 17 серпня, мусульмани з Кавказу дали на честь одновірців з інших регіонів обід, який складався, головним чином, з національних страв. Наступного дня їм відповіли мусульмани внутрішніх та східних губерній. На них тривали обговорення гострих політичних питань та проблем національно-культурного розвитку.

В результаті всіх вищезгаданих з'їздівських заходів делегати вирішили звернутися до імператора Миколи II із всепідданишою адресою. Уявляється за необхідне навести цей документ мовою оригіналу й повністю. З традиційною східною пишністю, хитросплетіннями висловів, лестощами він промовляв: “Великий наш царь-государь!

Неисповедимыми судьбами мы, мусульмане русские, составляем ныне шестую часть всего населения державы твоей.

Разумом и совестью, исповедуя единодержавие небесное, исповедуем мы и единодержавие земное – исходя из единодержавия в основной его ячейке, именуемой – семья.

В указах твоих 12-го декабря и 6-го августа воочию сказались и величие духа твоего и сила любвеобильного сердца твоего ко всем, кто под державою твоею честной жизнью хочет жить.

В нашем отклике на первый твой призыв мы чистосердечно указали на те пробелы унаследованного тобой уклада, которые вековым гнѐтом своим препятствовали духовному и экономическому нашему преуспеянию, подрывая в корне смысл и силу основных законов и глубоко оскорбляя и чувства наши гражданские и верования наши духовные.

Вот при таких условиях пути пройденного призваны мы ныне к совместной, со всеми подданными твоими, подготовительной законодательной работе, согласно мудрым и благим предначертаниям твоим.

Не отчуждения от коренного населения жаждем мы, а единения с ним на всех путях по праву полноправных ныне русских граждан. Вот мысли наши сокровенные, и нет у нас других. Да и могут ли быть иные мысли? Ведь только в единении сила дорогой нам России – Родины; только единением силён и могуч народ, а лишь единению всех сил державы доступны и прогресс, и мир внутренний и внешний.

Одно смущает нас: не ясен путь нам в Государственную Думу.

Самодержавием твоим закрепи нам этот путь в лице свободно избранных представителей всех нужд 25-ти миллионов мусульман твоей державы. В каком бы ни было числе не повелел им быть работниками в Думе – благословит тебя каждый из нас. И Бог благословит твой путь.

Нижний Новгород. Августа 22-го 1905-го.

Верные подданные царя и родины” [1, с.220].

Цей дуже цікавий й типово східний документ є яскравою характеристикою тих ідей та думок, які існували серед ліберальних інтелігенції, духовенства, промисловців, купецтва тощо. Необхідно зазначити й досить сміливі, навіть з елементами критики, рядки, де опосередковано давались поради з розвитку державного устрою й висловлювались претензії щодо національних представництв в органах управління

країною. Однак весь документ був витриманий у досить поблажливому тоні, чого вимагала елементарна культура й повага вірнопідданих, якими вважали себе мусульмани.

Виконуючи рішення установчого з'їзду організації “Іттіфак ель муслімін”, делегати роз'їхалися по домівках. Невдовзі вони скликали регіональні зібрання мусульман для ознайомлення своїх земляків-одновірців з рішеннями форуму, що відбувся. Там вони мали опрацювати власну позицію в суспільно-політичній ситуації, яка склалась

Отже, I з'їзд організації “Іттіфак ель муслімін” в громадському житті тюркських народів Росії мав велике історичне значення й зробив досить помітний вплив на розвиток політичних організацій низки національностей Російської імперії. Без сумніву, його рішення помітно вплинули й на розвиток національного руху кримських татар початку XX століття. Це був початковий етап формування політичних організацій тюрко-мусульман зі всіма притаманними таким рухам недоліками та досягненнями. Зрозуміло, не можна чекати від подібної організації будь-яких радикальних рішень або пропозицій. Однак факт її виникнення сам по собі є цікавим явищем в суспільно-політичному та культурному житті найбільш освічених представників національної інтелігенції, представників духовенства та ділових кіл [6, с.109]. Головними підсумками роботи установчого з'їзду “Іттіфак ель муслімін” були політичне об'єднання та консолідація прогресивно мислячих діячів громадського та культурного життя тюркських народів; опрацювання найбільш загальних вимог до центрального уряду; орієнтація на ліберальні загальноросійські організації та, насамкінець, набуття досвіду політичної роботи й боротьби за національні інтереси.

Джерела та література

1. Национальные движения в период первой революции в России (Сборник документов из архива быв. департамента полиции) / Подг. И.Д.Кузнецов. – Чебоксары, 1935.
2. Абдуллин Я.Г. Джадидизм, его социальная природа и эволюция // Из истории татарской общественной мысли. – Казань, 1979.
3. Алиев В.М. Ислам и азербайджанское просвещение (последней четверти XIX – начала XX века): Дисс... канд. филос. наук. – Баку, 1987.
4. Ауелбеков С.А. Концепция панисламизма в Западной советологии: Дисс... кандидат. филос. наук. – Л., 1990.
5. Ганкевич В.Ю. Депутация крымских татар в С.-Петербурге в 1905 г. // Проблемы политической истории Крыма: итоги и перспективы. Материалы научно-практической конференции. Симферополь, 24–25 мая 1996 г. – Симферополь, 1996.
6. Ганкевич В.Ю. Бутюнрусие “Иттифакъ эль-муслимин” партиясынынъ теэсис кьурултайы // Йылдыз. – 1998. – №2.
7. Ибрагимов Г. Татары в революции 1905 года. – Казань, 1926
8. Кричинский А. Очерки русской политики на окраине. – Баку, 1919. – Ч.1.
9. Мусульманский съезд // Терджиман. – 1905. – 28 августа. – №67.
10. Мусульманский митинг // Терджиман. – 1905. – 31 октября. – №88.
11. Сеидзаде Д.Б. Азербайджанская буржуазия в 1905 году: Дисс... канд. истор. наук. – Баку, 1977.
12. Совещание мусульманской прогрессивной партии // Терджиман. – 1905. – 19 июля. – №56.
13. Фасеев К.Ф. О панисламизме как одной из форм национализма // Ленинизм и современная идеологическая борьба в национальном вопросе. – М., 1970.
14. Фахрутдинов Р.Р. Татарское либерально-демократическое движение в конце XIX – начале XX вв.: идеология и политическая программа: Дисс... канд. истор. наук. – Казань, 1996.

-
15. Юнусова А.Б. Ислам в Башкортостане. История, состояние и перспективы развития: Дисс... докт. истор. наук. – М., 1997.

SUMMARY

The history of creation and evolution of the all-Russia liberal organization of the turkic-moslem peoples "Ittifak el Muslimin" is considered. The political activity of this organization directed on granting the civil rights and freedom to the moslem peoples of the Russian empire of is analysed.

Г.Ф. Турченко

ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ ФАКТОР У ПЕРШІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ

На 2004 р. припадає 90-а річниця початку Першої світової війни. Ця подія справила могутній вплив на хід історії людства. Оцінку масштабів цього впливу слід віднести до дискусійних питань. Для радянської історіографії з її принципом поділу історії на до- і післяжовтневу, тема війни була другорядною у порівнянні з революцією, яка не просто зруйнувала старий світ, а й відкрила нову еру світової історії.

В останні роки помітно посилюється інтерес до історичних тем, пов'язаних з Першою світовою війною. У 1990-ті роки активізувалася діяльність наших колег – російських істориків. У червні 1998 р. С.-Петербурзьким філіалом Інституту російської історії був підготовлений і проведений міжнародний науковий колоквиум "Росія і Перша світова війна", що зібрав як російських, так і західних фахівців [29]. Дослідники винесли на спільне обговорення цілий спектр актуальних та дискусійних проблем російської історії періоду Першої світової війни.

В українській історичній літературі також відбулися певні зрушення у дослідженні питань, пов'язаних з такою епохальною подією, якою була Перша світова війна. Я.Грицак відчувши глибинний зв'язок між подіями війни та революціями у Центральній і Східній Європі, запропонував змістити акценти у вивченні революції з 1917 р. на 1914 р. На його думку, для українців революція почалася не в 1917 чи у 1918 р., а у 1914-у. [11, с.103]. Проте, за словами В.Верстюка, в розрідженій атмосфері досліджень, присвячених проблемам початку ХХ століття, ця точка зору не отримала належного розвитку [6, с.53].

Важливим набутком у вивченні вітчизняної історії періоду Першої світової війни став збірник наукових статей "Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст." (Київ, 2002), підготовлений відділом історії України ХІХ – початку ХХ століття Інституту історії України НАНУ [26]. Даний збірник – одне з перших на Україні науково-дослідницьких видань, що складається з різнопланових наукових студій, присвячених висвітленню подій Першої світової війни на українських землях. Видання об'єднало ряд досліджень вітчизняних науковців з теоретичних, національних, військових, соціальних і громадсько-політичних проблем історії України цього періоду. Відкривається збірник теоретико-узагальнюючою розвідкою О.Ресента, в якій він зазначив, що в сучасних умовах "важливого значення набувають регіональні дослідження". Далеко не все сказано про місце в воєнних подіях фронтових та тиллових регіонів України [27, с.11].

Отже, і сьогодні поза увагою дослідників залишається аналіз ряду аспектів соціально-економічних, суспільно-політичних та етнонаціональних змін, якими супроводжувалася війна, місця окремих історичних регіонів України, зокрема її Півдня, в подіях 1914-1917 рр. Південноукраїнський регіон, зазнавши великого впливу війни, сам у значній мірі справив його на загальноукраїнські, загальноімперські і, навіть, загальноєвропейські процеси.

Метою нашої статті є визначення специфіки південноукраїнського регіону, що вирізняла його з-поміж інших, та ролі в подіях Першої світової війни, дослідження впливу війни на усі сфери життя цього краю. Хронологічні рамки статті охоплюють